

Валентина Карлова,

кандидат наук з державного управління,
доцент, доцент кафедри соціальної
і гуманітарної політики НАДУ

Мультикультуралізм як політико-ідеологічна доктрина: проблеми та виклики

У статті розкрито сутність ідеології мультикультуралізму, її базові принципи, проаналізовано досвід зарубіжних країн щодо реалізації політики мультикультуралізму, її переваги й недоліки, обґрунтовано значення ідеології мультикультуралізму для України.

Ключові слова: мультикультуралізм, ідеологія, національна спільнота, етнополітика, національна ідентичність, національні меншини, національна держава.

The article reveals the essence of the ideology of multiculturalism, its basic principles, the experience of foreign countries to implement the policy of multiculturalism, its advantages and disadvantages, the significance of the ideology of multiculturalism for Ukraine.

Key words: multiculturalism, an ideology, a national community, ethnic, national identity, national minorities, the nation state.

Постановка проблеми. Консолідація нації, суспільно-політична єдність є запорукою стабільності будь-якої держави. Проте ця проблема набуває особливого значення в поліетнічних, полікультурних, фрагментованих суспільствах, коли інколи важко вирішується завдання суспільної інтеграції. До таких держав належить і Україна, яка є складною не лише за своєю етнічною структурою, а й складною із соціокультурної точки зору державою, що характеризується поляризованим історичним минулим, різним баченням майбутнього. За цих умов виникає цілком доречно запитання: чи не зруйнують відмінності у

свідомості окремих суспільних груп етнічних, а ще більше регіональних - їхню здатність і їхнє бажання разом творити і розвивати демократичну державу, бути лояльними до неї як цілого, а не тільки патріотами свого міста, області чи регіону [3]. Тобто питання культурної багатоманітності в Україні та питання національної єдності й суспільної інтегрованості мають розв'язуватись паралельно, виступати об'єктом виваженої державної політики, яка б базувалася на певній системі погоджених цінностей і визначала кінцеву мету політичних заходів. Однією з можливих базових ідеологій політики внутрішньої інтеграції може бути концепція мультикультуралізму, яка отримала практичне втілення в країнах Західної Європи і Північної Америки, що й зумовлює актуальність зазначеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам мультикультуралізму, зокрема історії його виникнення та еволюції, позитивним і негативним проявам у сучасних полікультурних, поліетнічних, фрагментованих суспільствах присвячена значна кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема Н.Глейзера, С.Дрожжиної, Н.Кирабаєва, А.Колодій, В.Котельникова, Ч.Кукатас, О.Куропятника, В.Тішкова, О.Павлової, С.Гантінгтона, Е.Шилз та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на значний науковий доробок із зазначеної проблематики, малодослідженим аспектом залишається можливість утілення базових принципів мультикультуралізму в українському суспільстві в контексті політики національної інтеграції. *Метою* статті є: з'ясувати сутність ідеології мультикультуралізму, проаналізувати досвід зарубіжних країн щодо реалізації політики мультикультуралізму, обґрунтувати значення ідеології мультикультуралізму для України.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що в наукових працях вітчизняних і зарубіжних дослідників не існує одностайної думки щодо розуміння і тлумачення поняття "мультикультуралізм", що зумовлюється багатогранністю цього явища, яке охоплює різні сторони життя суспільства, і внаслідок

цього, його багатоваріантністю. Але у більшості випадків "мультикультуралізм" асоціюється з визнанням полікультурності, поліетнічності, поліконфесійності суспільства. Як зазначає російський дослідник В.Тішков, мультикультуралізм у сучасній науці розглядається в ідеологічній, політико-прагматичній і демографічній площинах [9]. Так, зокрема, в ідеологічній площині досліджуються різні варіанти національних ідеологій - поліетнічного націоналізму, культурної комунікації, міжкультурного взаєморозуміння, збігання і відмінностей цінностей, норм, моралі, контактуючих між собою етнонаціональних спільнот, національних меншин і національної більшості. У політико-прагматичному аспекті мультикультуралізм розглядається як практичне вирішення питань політичного і культурного рівноправ'я національної меншості й більшості, реалізація програм підтримки й соціального захисту національних меншин. Демографічний (дескриптивний) дискурс полягає в описі змін демографічних і етнокультурних параметрів національних спільнот, що відбуваються внаслідок як внутрішніх, так і зовнішніх причин. Найважливішою з них виступає міграція, унаслідок чого мультикультуралізм розуміється як політика інтеграції мігрантів у приймаюче суспільство.

На думку українського вченого А.Колодій, поняття "мультикультуралізм" означає: по-перше, ідеологічну доктрину та принцип політики, яка ґрунтується на цій доктрині; по-друге, ним позначають історично конкретне явище, що виникло в певний час і в певних країнах. Це принцип етнонаціональної, освітньої, культурної політики, яка визнає і підтримує право громадян зберігати, розвивати та захищати усіма законними методами свої (етно)культурні особливості, а державу зобов'язує підтримувати такі зусилля громадян [4, с. 6]. Інший дослідник В.Котельников стверджує, що "мультикультуралізм - це концепція, яка пропонує визнати рівність всіх культур і однакове їх право на існування. Ця ідеологія пропонує інтеграцію (об'єднання) культур без їх асиміляції (злиття)" [5].

Слід зазначити, що в науковій літературі мультикультуралізм часто тлумачиться як ідеологія і політика

поліетнічних держав, у яких переважна частина населення є нащадками переселенців-колоністів й іммігрантами в першому чи другому поколінні. З приводу цього С.Дрожжина стверджує, що мультикультуралізм слід розглядати не тільки як концепцію, практику і політику іммігрантських країн, а й усіх сучасних полікультурних держав світу, який глобалізується, адже меншини (етнічні, мовні, релігійні, політичні тощо) як іммігрантські, так і корінні висувають нові вимоги, в основі яких лежить бажання "визнання"; більшість таких груп не бажає перебувати під захистом ліберального суспільства, а жадає визнання їх повноправними членами такого суспільства [1, с. 115].

Виходячи із зазначеного мультикультуралізм є особливою формою інтегративної ідеології, за допомогою якої поліетнічні, полікультурні національні спільноти реалізують стратегію соціальної злагоди і стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя.

Як відомо, мультикультуралізм як офіційна ідеологія і політика почав утверджуватися в 1970-х рр. у Канаді й Австралії, а з початку 1990-х рр. у США та багатьох країнах Західної Європи в контексті пошуку справедливих і недискримінаційних відповідей на питання, що висувалися посиленням глобалізації. Ця доктрина спрямовувалася на розвиток і збереження в окремо взятій країні й у світі в цілому культурних відмінностей як відповідь на невдачу асиміляторської політики. Відомий американський соціолог Н.Глейзер визначає мультикультуралізм в умовах США як позицію "щодо расової та етнічної багатоманітності, яка відкидає асиміляцію і уявлення про "плавильний казан", як нав'язані панівною культурою, і надає перевагу таким метафорам, як "салатниця" або "яскрава мозаїка", у яких етнічний і расовий елемент населення зберігає свою чітку відмінність" [13]. Додатковий поштовх зміні асиміляторської політики на мультикультуралістичну дало проголошення ідеології прав людини як домінанти світової політики. За цим актуалізувалася проблема про права народів, яка стала логічною екстраполяцією на етнічні і культурні групи. З іншого боку, становлення мультикультуралізму стимулювалося потребами

економіки і політики. Як зазначає Р.Інглегарт: "Будь-якій стабільній економічній чи політичній системі притаманна відповідна культурна система, на яку вона спирається і яка ніби узаконує її існування" [2, с. 72].

Основними принципами цієї ідеології були визнані: позитивне ставлення до етнокультурних відмінностей, визнання того факту, що культурна багатоманітність збагачує дане суспільство, робить його більш життєздатним; право на культурну відмінність, яке підтверджує, що всі члени і групи спільності мають право на збереження і підтримку своїх культурних особливостей; культурна рівноцінність і взаємна толерантність; ієрархічно структурована подвійна ідентичність, коли кожен індивід за власним вибором може одночасно бути носієм кількох ідентичностей, унаслідок чого вони перетинаються, ідентифікація себе з державою (громадянська ідентифікація) є первинною, з тією чи іншою групою - вторинною; єдність у багатоманітті, коли культурна автономія тієї чи іншої групи визнається тією мірою, якою вона не суперечить спільним базовим цінностям більшості, з якою ідентифікує себе держава (селективне збереження культур); ідентифікація індивіда з тією чи іншою етнокультурною групою, що формує у нього стійку самосвідомість, сприяє психологічній захищеності, тим самим створюючи передумови для відкритості індивіда стосовно інших етнокультурних груп і виховання у нього терпимості; право на рівні можливості, коли культурні відмінності доповнюються принципом недискримінації і рівності в соціальній сфері; політична керованість, оскільки мультикультуралізм не є феноменом, що саморозвивається, для його формування і розвитку необхідна політична воля і підтримка.

Виходячи з вищенаведеного ядром ідеології мультикультуралізму виступає принцип толерантності, що вимагає визнання паралельного існування культур з метою їх взаємопроникнення та збагачення, взаємної поваги представників різних етнонаціональних, мовнокультурних, гендерних, расових та інших груп, їх толерантного ставлення до

ідентичності й культури одна одної, визнання ними етнокультурного розмаїття як норми сучасних суспільств.

На принципах ідеології мультикультуралізму базується відповідна політика тієї чи іншої держави. З цього приводу Н.Кирабаєв трактує політичну сутність мультикультуралізму як "теорію, практику і політику неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі великої кількості різнорідних культурних груп. Водночас мультикультуралізм, утверджуючи повагу до відмінностей, не відмовляється від пошуку універсальності" [3, с. 20].

Визнання інших культур на рівні міжособистісного спілкування є традиційним для більшості культур світу, особливо коли йдеться про культури, відносно близькі. В умовах, коли політична роль етносів у світі була історично визначеною і стійкою, мультикультуралізм був лише визнанням факту, що всі народи відрізняються один від одного. Але в ХХ ст. з початком бурхливих соціальних, політичних, економічних, культурних і наукових трансформацій, з початком епохи масової міграції мультикультуралізм із виключно культурної площини перейшов у площину соціально-політичну. В результаті цього оформилися два різновиди мультикультуралізму: м'який, який передбачає політику толерантного відношення до груп, які зберігають свою ідентичність, і жорсткий - активна політика, спрямована на їх підтримку [5].

Незважаючи на те, що в сучасному світі ця ідеологія має досить виразний концептуальний зміст, сама політика мультикультуралізму в кожному окремому випадку є адаптаційною, інколи навіть такою, що відходить певною мірою від ідеалів полікультурності. Причина цього, на думку О.Павлової, полягає в тому, що "поняття "мультикультуралізм" належить скоріше до футурологічних досліджень, так само, як і демократія в повному значенні цього слова, оскільки жодна держава в сучасному світі не може вважатися істинно демократичною. Таким чином, демократію і суміжне з нею поняття мультикультуралізму ми можемо віднести до певних політичних ідеалів, до яких має намагатися суспільство" [7, с. 27]. Ще більш виразнішою є думка К.Манхейма, який звертає увагу

на неможливість реалізувати мультикультуралізм у чистому вигляді, називає його утопією в умовах сучасного світу [7, с. 34].

Прихильники мультикультуралізму стверджують, що мультикультуралізм як доктрина відповідає на такі виклики сучасного розвитку: необхідність примирити (узгодити) мету національної єдності та наявну етнічну, расову, культурну різноманітність населення країн світу в епоху глобалізації; неприйнятність асиміляторських методів інтеграції; визнання і захист національних меншин; відмова від шовінізму, расових та інших забобонів і стереотипів, ксенофобії; виховання терпимості й поваги до "інших"; спрямованість на інтеграцію і т.ін.

Водночас опоненти цієї доктрини висувають серйозні аргументи не на користь мультикультуралізму. Це, насамперед: можлива етнізація соціальних відносин, інституціоналізація культурних відмінностей, етнічна й культурна фрагментація суспільства, і таким чином, створення "загроз" національній гармонії і єдності. На їхнє переконання, ідеологія мультикультуралізму абсолютизує етнокультурні відмінності і призводить до обособленості етнічних груп, посилення міжгрупової і міжрасової недовіри, наростання напруженості між представниками більшості й меншості тощо. Відомий дослідник національних проблем Е.Шилз зазначає: "Мультикультуралізм", що рясно квітне в освітній системі США, є чи не найефективнішим засобом руйнування національного духу. Він насправді спрямований на підрих ідеї домінуючої нації у США і національної держави, яка її підтримує. Це може призвести до руйнування самого громадянського суспільства і, у свою чергу, завдати шкоди малим націям, які воно захищає" [12]. Подібну позицію займає і В.Малахов, який зазначає, що ідеологія мультикультуралізму є скоріше перешкодою на шляху формування мультикультурного суспільства, ніж засіб такого формування. Мультикультуралізм, возведений в ідеологію, блокує демократичний плюралізм, підміняє громадянське суспільство сукупністю автономних і конкуруючих одна з одною "культурних спільнот" [8].

На підтвердження того, що мультикультуралізм нині не справляється зі своїм основним завданням - забезпечення

мирного співіснування інокультурних спільнот у межах однієї нації, його критики нагадують про події в Європі в 2005 р., коли в передмісті Парижа молодь арабського походження наполегливо заявила про свій соціальний і культурний протест. В історії Німеччини та Великобританії також є факти, коли їх громадяни - високоосвічені вихідці з арабських країн, що народилися в цих країнах і здобули кращу освіту, - в якийсь момент пішли на теракти. Усі ці держави стикнулися з проявом ворожого ставлення до себе представників вузького сектору мусульманства, його радикального крила.

Останнім часом у Європі поширилися заяви радикальних політиків, представників поміркованих і правлячих партій, лідерів держав про крах політики мультикультуралізму, заклики до критичного переосмислення, перегляду самої ідеології. Досить пригадати ініціативу прем'єр-міністра Франції Н.Саркозі щодо депортації циганів, а також висловлювання канцлера ФРН А.Меркель, прем'єр-міністра Великобританії Д.Камерона, які є солідарними з думкою деяких науковців, що політика мультикультуралізму в їхніх країнах не вдалася. Більше того, зазначена проблема вийшла за межі суто Європейського континенту, свідченням чого є нещодавній подібний висновок экс-прем'єр-міністра Австралії Д.Говарда. За цих обставин думка деяких науковців зосереджується на тому, що політика мультикультуралізму не сприяє гармонійному розвитку різних культур в одній країні, де існує титульний етнос, тому необхідно, щоб всі інші культури розвивалися лише в руслі традицій і цінностей титульного етносу.

Отже, доктрина мультикультуралізму, яка ще 15-20 років тому в країнах Європи здавалася панацеєю від усіх бід, пов'язаних з інтеграцією інокультурних меншин, з початку XXI ст. стала виявляти певні недоліки. Зі зростанням імміграції стали все більш виразніше виявлятися: атомізація культурних співтовариств, виражена ідеологічно, фізично (в їх компактному проживанні, поступовому розмиванні національної ідентичності, яка в середовищі іммігрантів стала замінюватися релігійною й етнічною), слабка соціальна інтеграція іммігрантів.

На нашу думку, проблема полягає не в тому, що ідеологія мультикультуралізму вичерпала себе, а в неадекватних методах втілення відповідної політики в життя. Взнявши на озброєння її жорсткий варіант, держави спрямовували свої зусилля на всебічну підтримку інокультурних меншин, а не на налагодження зв'язків, інтеграції між культурними спільнотами, що утворилися внаслідок імміграції, і культурними спільнотами титульних націй. Канадський дослідник У.Кимлика стверджує, що сьогодні, коли у світі майже не існує моноетнічних держав, на порядку денному стоїть питання не про відкидання мультикультуралізму, а про його конкретну форму, модель, варіант, оскільки на початку ХХІ ст. та чи інша форма мультикультуралістської політики може бути замінена, виправлена чи доповнена її іншою формою [7].

Досвід країн, які реалізовували мультикультуралістичні цінності й ідеологію, показує, що формування єдиної загальногромадянської ідентичності є сумісними з підтримкою культурного плюралізму. Демократичний інтегративний мультикультуралізм як політико-ідеологічна доктрина забезпечує суспільну інтеграцію, оскільки створює комфортне культурне середовище і відчуття власної держави для всіх етнічних, культурних, конфесійних груп. Він не заперечує національну державу, не відкидає консолідуючі цілі державної політики, яка має враховувати інтереси національних меншин, дбаючи водночас про створення інтегрованої політичної спільноти. Особливість мультикультуралізму полягає в тому, що він пропонує інший спосіб розв'язання міжгрупових суперечностей в умовах культурного розмаїття, а саме: сприяє збереженню різноманітності при визначальній ролі однієї (інколи двох) провідних соціальних культур державотворчих націй, - зазначає А.Колодій [4].

Виходячи із зазначеного мультикультуралізм слід розуміти не як прагнення законсервувати стан культурної мозаїчності суспільства, а як доктрину, що вимагає від держави піклування про гідність і добробут усіх її громадян, незалежно від їх етнічно-культурної належності, а від громадян - взаємної поваги й толерантності. В цій пом'якшеній формі в сучасну епоху йому немає альтернативи [4].

Україна, перед якою стоїть проблема національної інтеграції, спираючись у своїй етнокультурній політиці на модель інтегруючого мультикультуралізму, отримає можливість забезпечення соціальної стабільності, міжетнічної толерантності й злагоди в суспільстві, що сприятиме формуванню політичної нації. Мультикультуралізм як ідеологія, політика та практика, урахувавши специфічні риси української реальності, може надати поштовх для нового етапу демократизації суспільства з метою безперешкодного входження України до сучасної європейської та світової спільноти.

Підсумовуючи вищенаведене, можна зробити наступні *висновки*. Мультикультуралізм є особливою формою інтегративної ідеології, за допомогою якої поліетнічні, полікультурні національні спільноти реалізують стратегію соціальної злагоди і стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя. Ядром ідеології мультикультуралізму виступає принцип толерантності, що вимагає визнання паралельного існування культур з метою їх взаємопроникнення та збагачення, взаємної поваги представників різних етнонаціональних, мовнокультурних, гендерних, расових та інших груп, їх толерантного ставлення до ідентичності й культури одна одної, визнання ними етнокультурного розмаїття як норми сучасних суспільств. Сьогодні, коли у світі майже не існує моноетнічних держав, на порядку денному стоїть питання про пошук ефективних форм, моделей мультикультуралізму, які б сприяли суспільній інтеграції.

Перспективи подальших досліджень. Україна потребує добре продуманої, широко обговореної і прийнятої масовою суспільною свідомістю національної доктрини України. У зв'язку з цим актуальною проблемою, що потребує окремого розгляду, є вивчення методології розробки і реалізації демократичного інтегративного мультикультуралізму, який сприятиме інтеграції полікультурного, поліетнічного українського суспільства.

Список використаних джерел

1. Дрожжина С. В. Мультикультуралізм як проблема полікультурного українського суспільства / С. В. Дрожжина // Профспілки і духовність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - Донецьк, 2003. - С. 114-118.
2. Инглегарт Р. Модернизация и постмодернизация / Р. Инглегарт // Новая постиндустриальная волна на Западе. - М. : Academia, 1999. - 272 с.
3. Кирабаев Н. С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе / Н. С. Кирабаев // Культурная идентичность и глобализация. - М. : Изд-во РУДН, 2008. - 207 с.
4. Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнонаціональний розвиток України / А. Колодій // Агора. - Вип. 6 : Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. - 2008. - С. 5-14.
5. Котельников В. С. Мультикультуралізм для Європи: вызов імміграції / В. С. Котельников. - Режим доступу : <http://antropotok.archipelag.ru/text/a263.htm>
6. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультуралізма / Ч. Кукатас. - Режим доступу : <http://www.inliberty.ru/library/study/327/>
7. Куропятник А. Мультикультуралізм: проблеми соціальної стабільності поліетнічних обществ / А. Куропятник. СПб., 2009. - 332 с.
8. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультуралізм / В. Малахов. - Режим доступу : http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_5_6/2000_5-6_01.htm
9. Тишков В. А. Политика мультикультуралізма: теория и практика / В. А. Тишков. - Режим доступу : http://www.bashedu.ru/evrazia/r_s/R_Tishkov.rtf
10. Шилз Е. А. Нація, національність, націоналізм і громадянське суспільство / Е. А. Шилз // "І". - 2001. - № 21. - С. 97-101.
11. Geizler R. Multikulturalismus in Kanada - Modell fuer Deutschland? / R. Geizler // Bundeszentrale fuer politische Bildung.

Regime des Zugangs: //

<http://www.bpb.de/publikationen/XPXZV2.html>

12. *Glazer N. We Are All Multiculturalists Now / N. Glazer.*
Cambridge (MA): Harvard University Press, 1997. - P. 10.